протойерей

Александър Мен

СИНЪТ ЧОВЕШКИ

Протойерей Александр Мен
СИНЪТ ЧОВЕШКИ

Протойерей Александр Мень
История религии в семи томах
В поисках пути, истины и жизни (том VII)
СЫН ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ
Издательство Советско-Британского совместного предприятия
СЛОВО / SLOVO
© Н. Ф. Григоренко, Москва, 1992

© Добринка Савова-Габровска, преводач и носител на авторските права на прот. А. Мен за България, София, 2000
© Издателство „Омофор”, 2007
Фондация „Покров Богородичен”

ISBN 954-9700-07-0

протойерей Александър Мен

СИНЪТ ЧОВЕШКИ

Превод от руски Добринка Савова-Габровска

2007

Фондация “Покров Богородичен”

Всяка книга за земния живот на Иисус Христос рискува да се превърне в блед свободен преразказ на евангелската история. Неслучайно повечето опити в тази насока са се проваляли с гръм и трясък. След брутална авторска намеса резултатът обикновено е един и същ – Христос според Ренан, Щраус и т.н., в Когото православните християни не могат да разпознаят своя Господ и Спасител. „Синът Човешки" на протойерей Александър Мен е уникален опит да се опише земния живот на Иисус Христос според православното виждане и чуване на евангелския разказ. Замисълът на книгата се ражда в края на 50-те години от беседите, които току-що ръкоположеният дякон Александър води с неофити в една московска църква. Близо десет години ръкописът отлежава в чекмедже и едва през 1968 г. брюкселското издателство „Жизнь с Богом" издава книгата. (Впрочем нито една от многобройните книги на протойерей Александър Мен не е излизала приживе в родината му.) Надяваме се, че второто пълно издание на „Синът Човешки" на български език ще помогне на мнозина наши сънародници да стигнат до Христа и до Църквата.

от редакцията

На светлата памет на майка ми.

ОТ АВТОРА

За какво са написани тези страници? Необходими ли са те, след като за Основателя на християнството е казано толкова много?

Всяка нова книга на евангелска тема може да предизвика подобни въпроси. Освен това ясно е, че никой труд, посветен на живота и учението на Иисус Христос, не е в състояние да замени първоизточника си. „Има една книга – пише малко преди смъртта си Пушкин, – в която всяка дума е изтълкувана, обяснена, проповядвана по всички краища на земята, приложена към всевъзможните житейски обстоятелства… Тази книга се нарича Евангелие – и такава е нейната вечно нова красота, че ако ние, преситени от света или потънали в униние, случайно я разгърнем, вече не сме в състояние да се съпротивляваме на сладостното ѝ увлечение и потъваме духовно в божественото ѝ красноречие”[1].

И наистина, кой друг, освен евангелистите, е съумял да се справи с тази грандиозна задача – да запечата образа на Иисус Назарееца, при това използвайки учудващо пестеливи средства?

И тъй, ако ние искаме да знаем истината за Христа, трябва да я търсим преди всичко в Евангелието.

Но онзи, който за пръв път го взема в ръце, може да се натъкне на известни трудности. Нали от авторите на Новия Завет ни отделят почти две хиляди години? Случва се съвременният човек да не може

да разбере много техни намеци, обрати на речта, а понякога дори и самия ход на мисълта им, което налага необходимостта от пояснения, за да се даде един вид ключ към Евангелието.

Изучаването на новозаветната писменост отдавна се е превърнало в наука. Стотици изследователи – богослови, историци, филолози – развиват огромна дейност при тълкуването и съпоставянето на текстовете и уточняването на смисъла им. Те старателно изследват всяка глава и всеки стих от Евангелието.

Тези аналитични трудове безспорно са ценни. Те спомагат да се изяснят немалко важни подробности. Но техните автори често следват метод, който оставя главното на втори план. Обширните критични изследвания за Матей, Марк, Лука и Иоан почти засенчват Самия Христос. А нали евангелистите са се стремили до нас да достигне тъкмо вестта за Сина Човешки, Който е Алфата и Омегата на християнството. Без Него то се лишава от душа, или просто казано – не съществува.

Ето защо през последния век и половина в евангелската история, наред с богословския и литературен анализ, започва да се използва също така и методът на *обобщението* *, на синтеза. Авторите тръгнали по този път, искат, опирайки се на данните от текстуалната критика, да пресъздадат цялостната картина от земния живот на Христос.

Известният руски проповедник, архиепископ Инокентий Херсонски (Борисов), е един от първите, които прилагат този метод. Неговите очерци излизат през 1828 г. под заглавие „Последните дни от живота на Иисус Христос". От тогава книгата претърпява много издания и продължава да се ползва с голяма популярност. Но тя обхваща събитията само около Страстната седмица.

Може да се съжалява, че опитът за пълна „биография" на Христос, написана под формата на свързано повествуване, е предприет от нехристиянски автор. Става дума за Ернест Ренан, френски историк и мислител, чиято книга „Животът на Иисус" излиза през 1863 г. В нея авторът успява да пресъздаде ярка и правдива панорама на евангелската епоха и необикновено живо да обрисува Самия Основател на християнството, въпреки че като скептик-позитивист по мироглед той до голяма степен изкривява Неговия облик.

За успеха на „Животът на Иисус" спомага и това, че основната тайна на Евангелието – тайната за Богочовечеството – се оказва фактичес-

---

* Тук и до края обозначенията в курсив са на автора. *Бел. прев.*

ки изтрита от християнското съзнание. Това естествено води до реакция, чийто изразител става Ренан. Скоро след излизането на книгата, пасторът Едмон Пресенс, съотечественик на Ренан, пише: „Човешкото в Христос много често се принася в жертва на Божественото, забравя се, че последното е неотделимо от първото и че Христос… не е Бог, скрит под образа на човек, а Бог, станал човек, Син Божи, унизен и обруган, Христос, ако използваме смелия език на ап. Павел, подчинил наистина Себе Си на условията на земния живот… Много често са ни представяли Иисус като отвлечен догмат и затова са се хвърляли в противоположна крайност”[2].

И привържениците, и противниците на Ренан първоначално повече се занимават с философските му възгледи; а когато интересът към него отслабва, а страстите, разгорели се около „Животът на Иисус”, започват да стихват, ясно се очертават достойнствата на приложения в книгата метод[3].

Характерен е случаят, който разказват за Владимир Соловьов. Веднъж, разговаряйки с главния прокурор на Синода К. П. Победоносцев – крайно консервативен човек, – философът иска от него разрешение да издаде на руски език „Животът на Иисус”, като приложи и критични бележки.

– Доживях от вас да го чуя! – възмутил се главният прокурор. – Какви ги измисляте?

– Но нали трябва най-сетне да разкажем на хората за Христос? – отвърнал усмихнато Соловьов.

Той самият се отнася отрицателно към Ренан, но подчертава, че по правило многословните трудове на критиците и тълкувателите не доближават много хората до евангелския Христос, а по-скоро ги отдалечават от Него. В този смисъл на техния фон може да спечели и Ренан.

Не е чудно, че след книгите на архиеп. Инокентий Херсонски и Ренан започват да излизат и други, написани в същия стил, а техният брой с всяко десетилетие се увеличава. Но резултатите често са спорни и противоречиви. Едни искат да видят в Назарееца само реформатор на юдейството, други – последния от пророците; за привържениците на насилието Той е революционер, а за толстоистите – учител по непротивене, за окултистите е „посветен” в езотерически орден, а за враговете на традиционните обществени устои – борец против рутината.

„Има нещо трогателно – отбелязва известният историк Адолф Харнак – в този стремеж у всички и у всеки да се доближи до Иисус Христос откъм страната на своята личност и на собствените си

интереси и да открие в Него самия себе си или да получи макар и някаква частица от Него”[4]. От друга страна в тези опити проличава тесногръдието на хората, които се мъчат да разгадаят „загадката на Иисус”, изхождайки само от личните си, понякога доста едностранчиви възгледи.

А личността на Христос е неизчерпаема, тя превъзхожда всички обичайни мерки; ето защо всяка епоха и всеки човек могат да намират в Него нещо ново и нещо близко. За това донякъде свидетелства и историята на изкуството. Ако ние сравним фреските в римските катакомби или древноруската икона с образа на Христос у Ел Греко или у модерниста Шагал, лесно ще се убедим как през вековете Неговият образ се е пречупвал по различен начин.

С какво могат да се проверят и коригират тези трактовки в живописта, в науката и в литературата?

Единственият критерий е самото Евангелие, върху което се основават всички опити да се изобрази Синът Човешки.

Наистина някои историци твърдят, че Евангелията са прекалено лаконични, за да дадат материал за „биография” на Иисус. Действително в тях са пропуснати много факти, редица конкретни детайли остават неизяснени, но непредубеденият изследовател ще намери в тях най-важните черти от живота и учението на Христос. Освен това, оскъдните източници обикновено не са пречка да се създават жизнеописания на велики хора, за които са се запазили къде къде по-малко достоверни данни[5].

Има и богослови, които отричат възможността да се изложи евангелската история, като се основават само на това, че Новият Завет не е „обективен разказ”, а проповед за спасението и за Спасителя на света. Но дори Евангелията да са възникнали като църковни, богослужебни книги, съдържащи благовестието на вярата, това съвсем не изключва историческата им ценност. Създадени не от летописци и не от историци, те все пак съдържат свидетелството, достигнало до нас от първия век на Църквата, когато още са били живи очевидците на земното служене на Иисус.

Повествуванията на евангелистите се потвърждават и допълват от античните и юдейските автори, а също така и от откритията на съвременните археолози. Всичко това ни позволява да смятаме задачата на биографите на Иисус за напълно осъществима.

Ясно, че чисто историческата страна не може да е основна в Неговата „биография”. Синът Човешки принадлежи не само на миналото.

Днес, както и по времето, когато Той е живял на земята, Него Го обичат, в Него вярват и с Него се борят.

Но не бива да се забравя, че Христовият път минава сред хора от определено време, че първо към тях е било обърнато Неговото слово. Св. Йоан Златоуст препоръчва, докато четем Евангелието, да си представяме конкретната обстановка, послужила за фон на свещените събития. Сега можем да следваме с по-голям успех този съвет, отколкото по времето на самия Златоуст, защото разполагаме с по-подробни сведения за Юдея през I в.

Да се види Иисус Назарееца такъв, какъвто са Го виждали съвременниците Му, е една от основните задачи на тази книга, ако тя ще се изгражда на принципа на историко-литературния синтез. Сред християнските автори, които се ръководят от този принцип, най-известни са Фредерик Ферар, Конингъм Хайки, Алфред Едерщайм, Анри Дидон, Франсоа Мориак, Димитрий Мережковски, Анри Даниел-Ропс, Фултон Орслер, Артур Нисин. Но тъй като всички те са писали за Запада, появата на още една книга от това направление, ориентирана към руския читател, може би е оправдана.

В нея авторът не си поставя изследователски цели, а само се стреми към онова, за което говори Соловьов в разговора си с Победоносцев, – просто *да разкаже* за Христос. Да разкаже въз основа на Евангелията, на най-добрите коментари за Него, а също и други източници[6]. В процеса на работа под внимание са взети най-важните резултати от съвременната новозаветна критика, макар че и тя самата се нуждае от критически подход.

Тази книга преди всичко е за онези, които за пръв път четат Евангелието или изобщо не са го чели. Затова разказът започва с външни събития, като постепенно се доближава до по-дълбоки и по-сложни теми.

Осведоменият читател навярно също ще намери за себе нещо ново си, въпреки че към него е адресиран само разделът, който се отнася до „теорията на мита” и произхода на Евангелията.

Авторът се надява, че книгата ще представлява интерес и за невярващите. Всеки човек трябва да има представа за Основателя на религията, която е неотделима част от световната култура.

При цитирането на Новия Завет, на автора му се наложи да се откаже от общоприетия синодален превод. Качествата му са безспорни, но, направен преди век и половина, той е остарял както в научно, така и в литературно отношение. Затова в книгата е

използван (с някои поправки) новият превод, осъществен в Париж от архиепископ Касиян[7]*.

Литературни цитати се дават само в най-необходими случаи. Желаещите да задълбочат знанията си в тази област могат да се насочат към трудовете, изброени в библиографията.

Ако предлаганият очерк помогне на читателя по-ясно да разбере Евангелието, ако пробуди интерес към него, или просто го накара да се замисли, целта на автора ще е постигната.

Книгата първоначално излиза на отделни глави в „Журнал Московской Патриархии" и в „Църковен вестник" (България). Изцяло тя е пуликувана в издателство „Жизнь с Богом", което направи толкова много за икуменическото сътрудничество на християните. По молба на приятели, а също и вземайки под внимание отзивите и пожеланията на читателите, авторът реши да подготви нов, преработен вариант. Благодарността си към хората, помогнали му в работата, той не може да изрази по друг начин, освен като молитвено си спомня за техния самоотвержен труд.

* Поради това, че самият автор изрично подчертава, че предава библейските цитати не по синодалния превод, а по превода на архиепископ Касиян и то в собствена (на Ал. Мен) редакция, съобразявайки се с неговата воля и за да има единство, всички цитати са според авторския текст, който не винаги съвпада със синодалния. Там където има значителни различия, под линия се посочват паралелите с българския синодален превод. *Бел. прев.*

ПРОЛОГ

През есента на 63 г. пр. н. е. по пътищата на Палестина* се показват колони от римски войници. Зад тях със скърцане се точат обози, с грохот се придвижват тежки обсадни оръдия, сред облаци прах блестят ризниците на легионерите и се развяват бойните знамена.

Армията се командва от четирийсет и три годишния пълководец Гнай Помпей. Тайно мечтаейки за световно господство, той обича да се гизди с тога на международен арбитър и повтаря, че пристига в Сирия не за да завладее чужди земи, а като защитник на реда и освободител. По онова време той вече е достигнал зенита на славата и се радва на любовта на военните. Това, че Помпей се е разправил с пиратите – този бич за мореплавателите – и победоносно е завършил кампанията срещу Митридат Понтийски и Тигран Арменски, укрепва позициите му и в Рим, и отвъд неговите предели.

Помпей заварва Близкия изток в състояние на война, която се води между местните царчета и управниците. Затова той бърза да въдвори мир, като раздава титли и корони, а същевременно обявява цялото сирийско крайбрежие за Римска провинция.

* Навсякъде при предаване на имената се спазва формата им според Библейския речник (Издателство Нов Човек, 1994) и съвременния български правопис. Съкращенията на библейските книги са според синодалното издание на Библията. *Бел. прев.*

Този момент съвпада с упорита борба за йерусалимския престол между двамата братя-претенденти – Аристовул и Хиркан. Те се обръщат към Помпей с молба да разреши спора. Но докато в Дамаск се водят преговори, Аристовул внезапно променя мнението си и се отказва от помощта на римляните. Като научава за това, разгневеният Помпей с бърз ход се насочва към Йерусалим…

Палестина, или Страната Израил, по която сега вървят кохортите и където след сто години щеше да прозвучи гласът на Христос, е разположена на кръстопътя между Европа, Азия и Африка и това постоянно я превръща в ябълка на раздора. Векове наред много завоеватели посягат на територията ѝ, въпреки че тя никога не се е славела с особено плодородие или с природни богатства.

Тази малка ивица земя край бреговете на Йордан и Мъртво море включва в себе си всевъзможни оттенъци на климата и релефа. Не напразно я наричат край на контрастите. По върховете на израилските планини има вечни снегове; през зимата, дори на юг, често вали сняг, а през лятото тук-там горещината става почти тропическа. Палми и нарови дървета, смоковници и кипариси растат редом с лещаци и върбалак; зелените равнини се редуват с голи скалисти вериги.

В старо време най-цветуща е северната област – *Галилея*, разположена на запад от езерото Кинерет (Генисарет), което понякога наричали Генисаретско море. Сред местното население са живеели много другоплеменници и поради това я наричали „езическа Галилея”. На юг с нея граничи областта *Самария*. Някога заедно с Галилея тя е представлявала Северното Израилско царство, унищожено от асирийците през 722 г. пр. н. е. Завоевателите откарали в плен жителите на градовете, а на тяхно място преселили хора от Месопотамия и Сирия. Колонистите се смесили с израилтяните и приели тяхната вяра, но запазили и старите си обичаи. Юдеите отказвали да признаят тези *самаряни* за свои събратя, като ги смятали за полуезичници, а това водело до конфликти, за които се споменава и в Евангелията. Няколкостотин самаряни и днес живеят в Израил. Подобно на своите предци, те почитат свещената планина Гаризим, където някога се намирал техният храм.

Южната част на страната, или по-точно Юдея*, е пълна противоположност на Севера. Неприветлива и безплодна, тя прилича на

* Римляните наричат Юдея цялата Палестина. *Бел. авт.*

хълмиста пустиня с оазиси. Нейният суров, но здрав климат закалил юдеите и ги направил народ издръжлив, неизнежен.

Крайната спирка по пътя на римляните към Йерусалим, бил Йерихон, който още пазел красотата на благодатния Север; той се славел с целебни извори и палмови гори. Тъкмо там разположил лагера си Помпей и от там довел войниците до стените на юдейската столица.

Йерусалим, преживял петнайсет века слава и падения, отдавна е легендарен град. Разположен на хълм, той представлява мощна крепост. Помпей, който разбира от обсадни маневри е смутен от вида на стените. Но разногласията, бушуващи вътре в самия град му помагат. Аристовул се предава на милостта на римляните, а партията на брат му Хиркан им отваря вратите. Само онези, които не желаят да се примирят с присъствието на чужденците, се затварят в храмовата цитадела, готови да се бранят до смърт.

Обсадата продължава цели три месеца, докато римляните с огромно усилие не разрушават една от кулите. Когато нахлуват в Храма, изумени виждат, че свещениците продължават да извършват богослужение. През цялото време, докато траела отчаяната отбрана, духовенството не напуска олтара и загива заедно със защитниците на светинята.

Помпей, ползвайки се от правото на победител, иска да разгледа прочутия Храм, също и *Дебир* – Святая Святих, мястото, където можел да влиза, и то само веднъж в годината, единствено първосвещеникът.

Неудържимо любопитство тласка римлянина да престъпи забранения праг – та нали за юдейската религия се носели какви ли не фантастични слухове. Едни разправяли, че в Дебира се намира златно изображение на магарешка глава, други твърдели, че там е скрит човек, обречен на заколение. Какво наистина се крие там? Какви ли изненади не е поднесъл загадъчният Изток на хората от Запад!

В напрегнатата тишина завесата се разтваря… И какво? Учудването на Помпей и офицерите му няма край. Те очакват да видят нещо необикновено, най-малкото някакъв образ – прекрасен или отблъскващ. Но там е пусто. Там живее Незримото…

Римляните напускат Храма със странно чувство, примесено със суеверен страх, без да се допрат до нищо. Но те навярно биха се учудили още повече, ако бяха научили, че съдбата ги е срещнала лице в

лице с религията, предназначена да стане люлка на учението, което ще завладее Изтока и Запада, беломраморна Елада и родния им Рим.

С какво се различава тази религия от останалите?

На този въпрос може да се отговори само, ако се почне отдалеч.

Още когато светлината на разума за първи път пламва в човека, той усеща реалността на някаква Висша Сила, обхващаща света. За първобитния ловец било естествено да я отъждествява с това, което ние сега наричаме природа. Ето защо навсякъде – и в облаците, и в звездите, в реките и в живите същества, хората търсели присъствието на Божественото.

Естествено, първоначално това води до грубо идолопоклонство – обожествяване на отделни предмети и явления. По-късно в Индия, Гърция и Китай от култа към природата се ражда вярата, че видимият свят е единствената истинска реалност. Но такова виждане е в противоречие с общочовешкия духовен опит и не получава широко признание.

Напротив, с настъпването на религиозната и философската зрялост на културите, се затвърждава убеждението, че в основата си върховната Реалност се отличава от всичко лично и ограничено. Последна дума на дохристиянската мисъл става учението за Божественото, Чието съкровено, неизповедимо битие се намира отвъд зримото. Както и да Го наричат – Небе, Отец, Съдба, – никой смъртен не може да познае дълбочината Му. Тази идея не само че произтича от преживяванията на мистиците, но тя има и логическо основание. Наистина, какъв разум е в състояние да обхване Самата Безпределност?

Все пак в човека тайнственият порив към висините не угасва. Той през цялото време се стреми да преодолее дистанцията, която го отделя от Небето, да свърже живота си с друг свят. В резултат на това продължават да съществуват две тясно преплетени вери: вярата в Непостижимото и – в стихийните божества. Последните като че ли стояли по-близо до човека и с тях могло да се встъпи в пряк контакт. Смятало се, че има тайни магически способи и че с тяхна помощ хората са в състояние да влияят на демоните и духовете. Подобен утилитарен поглед остава господстващ в продължение на хиляди години.

Многобожието и *магията* напразно са се мъчили да запълнят пропастта, която разделя земята и небето.

За първи път тази раздвоеност е премахната в библейското Откровение. То учи за Бога, „светия”, тоест несъизмеримия със сътво-

реното, и същевременно – за човека като Негов „образ и подобие”. Тайнственото родство на безконечния Дух с духа, имащ край, прави възможен, според Библията, *Завета* между тях.

Заветът, или Съюзът, е пътя към единение на човека не с боговете, а тъкмо с висшето Начало, пребъдващо над Вселената.

Забележете, че религията на Завета се изповядва от народ, който не е създал могъща цивилизация, не се откроява в политическо отношение и само за кратко време достига национална независимост. Но той съумява да пренесе верността си към Бога през дългите столетия на своята мъчително трудна история.

Прадедите на този народ от незапомнени времена са бродели между Сирия и Египет. Преданието пази спомена за племенния еврейски вожд *Авраам* (ок. 1900 г. пр. н. е.), с чието име е свързано началото на старозаветната религия. Първата ѝ заповед показва важността на човешките постъпки пред лицето на Небето. „Аз съм Бог Всемогъщи; ходи пред Мене и бъди непорочен”. На Авраам било обещано, че чрез неговите потомци „ще бъдат благословени всички земни племена”, въпреки че си остава тайна какво ще означава това благословение[1].

През XVII в. пр. н. е. евреите, гонени от глада, се преселват на изток от нилската делта, където постепенно попадат под деспотичната власт на фараоните. Вярата на Авраам е почти забравена.

Около 1230 г. група еврейски родове, носещи името „Израилеви синове”, или просто *Израил*, е обединена от *Мойсей* – техния велик пророк и законодател. Той връща народа към „Бога на отците”, към „Бога Авраамов, Исааков и Яковов” и извежда съплеменниците си от „дома на робството”. За спомен от „изхода” и освобождението от Мойсей, е установен празникът Пасха.

Скрити в Синайската пустиня, израилтяните известно време живеят в околностите на свещената планина Синай и оазиса Кадеш, където пророкът тържествено провъзгласява основите на религията на Завета.

Мойсей заповядва на народа да почита само единия Бог, Владиката и Създателя на света, Който е *Яхве*, Съществуващият, Онзи, Който владее битието, и Сам Той стои над всичко сетивно[2]. Пророкът забранява да се покланят на каквито и да е природни богове и дори да правят изображения на Самия Яхве. Знак за Неговото присъствие сред верните е само ковчегът, голям сандък, украсен с фигури на крилати същества – керуби[3]. Полагали го на дълги върлини и по

време на битка го носели пред войниците.

Мойсей учи, че по волята на Съществуващия, Израил трябва да стане Негово *избрано* оръдие, „народ свет и царство от свещеници”, общност от хора, предназначена да служи на Бога истинен.

Култът на номадите-израилтяни е освободен от обилни церемонии, присъщи на всички древни религии[4]. Учението на пророка накратко е изразено в *Декалога* – десетте заповеди, които били изписани върху две каменни плочи. Същността им се свежда до вярност към Господа – Избавител, а също и до основни нравствени норми: почитай майка си и баща си, не убивай, не кради, не прелюбодействай, не клевети, не завиждай. От култовите обичаи Декалогът споменава само един – законът за съботния ден, посветен на Бога.

Освен Десетте заповеди, към същото време навярно се отнася и молитвата-вероизповедание, която започва с думите: „Слушай, Израилю: Яхве е Бог наш, Яхве е един. Възлюби Яхве, твоя Бог, от всичкото си сърце, от всичката си душа и с всичките си сили!”[5]

Величествената простота на Мойсеевата вяра и нейните заповеди, които и днес е все така трудно да се следват, бележат коренен поврат в религиозното съзнание. Не е чудно, че Мойсей е трябвало да преживее трагедията на неразбран пророк.

Библията разказва с какво усилие довчерашните роби са възприемали уроците на своя учител, как са въставали против него, колко силна е била властта на привичните суеверия. Но пророкът не отстъпва дори и тогава, когато му се струва, че делото е провалено. И усилията му не са напразни. Религията на Завета става онзи солиден корен, от който израстват духовната издръжливост и единството на народа.

Още по времето на Мойсей израилтяните започват да проникват в *Ханаан*, както тогава наричали Палестина, а след смъртта му повечето от тях преминават отвъд реката Йордан и завладяват страната. Сбъдва се мечтата на много поколения: да живеят на „земята Авраамова”.

Юдейското племе се заселва в района на хълмистия Юг, а останалите колена – на Север. Но скоро става така, че децата на пустинята изпадат в положението на победители, които са принудени да се подчинят на културата на победените. По това време ханаанската цивилизация, близка до финикийската, е високо развита. Въпреки това ханаанските култове продължават да пазят древния си фанатичен характер. В тях се практикуват и човешки жертвоприношения, и ритуални убийства на деца, и храмова проституция. При ханаанците празниците, свързани с плодородието, се съпровождали с чувствени обреди и оргии.

Под въздействието на народа, сред който трябвало да живее, Израил бързо започва да губи духовната си самобитност. Почитането на Ваал и други земеделски богове на Ханаан незабелязано навлиза в бита на еврейските селяни. Както се казва в Библията: „Израилевите синове се отклониха от Яхве, Бога свой".

Около 1100-та година на ханаанския бряг слизат воини, дошли от Егейските острови. Това били филистимците, хора, които вече владеели тайната на топенето на желязото. Те бързо наложили властта си над страната и от тях впоследствие тя получила гръцкото си название – Палестина. Израилтяните и ханаанците, които имали само бронзово оръжие, не могли да се съпротивляват на завоевателите.

Минава почти половин век преди игото на чуждоземците да се възприеме като небесно наказание заради отстъпничеството. И тогава се появяват проповедници, които призовават народа да се върне към вярата на бащите. Те събуждат народните сили и възглавяват въстанието против филистимците.

Войната продължава дълго и завършва с победа. Вследствие на това се образува независимото еврейско царство. Около 1000-та година, при цар *Давид*, то обединява няколко родствени племена и простира границите си „от Нил до Ефрат". Давид превръща ханаанската крепост Йерусалим в религиозна и политическа столица, където по негово нареждане пренасят ковчега. Пророк Натан предсказва на царя, че предаността му към вярата ще бъде възнаградена: един от Давидовите потомци ще стане основоположник на вечното царство[6].

Според Източния обичай, когато провъзгласявали някого за монарх, свещеникът изливал върху главата му съсъд с елей. Смятали елея – зехтина за символ на издръжливост. Обредът „помазване" напомнял за това, че властта се дава от Бога, Чийто Дух от този момент нататък ще пребивава в Избраника. Затова всеки властелин на Израил (а понякога и пророк) се наричал Помазаник, *Месия*, или по гръцки Христос. Но с течение на времето започват да отнасят тази титла само към Великия Цар на бъдещето.

За израилтяните обещанието за Месията се слива с общата надежда за сбъдването на неведомите Господни замисли. Тази надежда отдавна била характерна черта на Стария Завет. Тя се заражда още при Авраам; след това въжделена цел става Обетованата земя, пътя към която показва Мойсей, и накрая пророчеството на Натан дава нова насока на народните копнежи.

Не бива да се мисли, че по онова време духовният живот на Израил си остава неопетнен. Във всяка глава от Библията има драматични страници, които разказват за борби и съблазни, за падения и отстъпничество. Неведнъж малодушие и страсти, влечение към чужди култове и сметките на политиците са разколебавали вярата.

След Давид отново се засилва влиянието на езичеството следствие контактите с Финикия и Египет . Въпреки че в Храма, който построява цар Соломон, нямало изображение на Бога (спазвал се Мойсеевият закон), край него се настаняват капища на друговерци. Когато през 922 г. царството се разпада на Северно и Южно, Израил и Юдея, заплахата от идолопоклонничество става още по-реална. Навсякъде се издигат олтари и свещени горички на Вааловци и Астарта, изглеждало, че още крачка и езичеството ще се признае за втора официална религия на Израил.

Духовната криза се съпътства и от социална. Самодържавието на монарсите, които все повече разширяват привилегиите си, нарастването на имущественото неравенство, безправието и разорението на селяните, огромните данъци, проникването в страната на финикийския разкош – всичко това не могло да не тревожи хората, които вярвали в мисията на Израил и се ужасявали от неговия упадък. Погледите им били обърнати към идеалите на Синай, към чистата вяра на патриархалното минало.

Тъкмо от средата на тези опозиционери произлизат *пророците*, Божиите посланици, които призовават народа да се събуди от съня.

Обикновено те проповядват в храма. Без да имат за цел да създават нова религия, пророците искат да възродят и да очистят онази, която е наследена от Мойсееви времена[7]. Те се отказват да ласкаят тълпата в името на криворазбран патриотизъм и, без да се колебаят, започват преоценка на целия ред на народния живот.

Дейността на пророците съвпада с онази епоха, когато повечето цивилизовани страни навлизат в периода на религиозните революции. Това бил исторически обрат, който може да се сравни само с появата на християнството. Старият светоглед, поставящ в центъра ритуала, заклинанието, магията, започва да се колебае. Навсякъде, от Китай до Италия, се появяват *световни учители*, които се опитват да намерят нови отговори на острите въпроси на живота и вярата. Авторите на Упанишадите, Буда, Махавира, Лао Дзъ, Конфуций, Заратустра и гръцките философи – именно те оформят духовно света, в който

идва Иисус Назорееца. Те са Негови предтечи, но в тесния смисъл на думата така могат да се нарекат само израилските пророци.

Много неща ги свързват с великите мъдреци на Изтока и Запада. Подобно на индийските отшелници, те знаят, че Бог като абсолютен източник на битието превъзхожда всичко земно; подобно на персийския реформатор Заратустра, те вярват в Него като в съвършена Светлина и Добро; подобно на Хераклит те виждат в Него динамична, „огнена" сила; подобно на Анаксагор и Платон, говорят за Него като за Вселенски разум, или Премъдрост. Но в същото време пророците са далеч от това да смятат, като Буда, този живот за зло, за тягостен мираж; за разлика от метафизиците на Елада те не учат, че Творецът и светът са неразделно цяло.

Те знаят, че Бог, колкото и да е велик, е свързан с творението Си чрез връзките на любовта, че човекът е Негов избраник, комуто Той се открива.

Най-непостижимото у пророците е тайната на тяхното вдъхновение. Те не изграждат хипотези, не създават умозрителни системи, а чрез тях Бог непосредствено известява волята Си. Речта на пророците обикновено започва с думите: „Тъй говори Яхве". Духът Господен ги завладява с покоряваща сила и хората се вслушват в гласа им като в глас от Небето. Това чудо смайва и самите тях. Понякога дори им е трудно да проумеят всичко, което им се открива.

Пророците ясно съзнават, че са оръдия, глашатаи, пратеници на Всевишния. Но в същото време те не приличат на езическите ясновидци, като питиите, които вещаят, изпаднали в транс. В опита на библейските прорицатели просветленият човешки дух застава пред Съществуващия, откриващ му се като Личност. Бог говори със света и очаква от него отговор. По такъв начин в пророците се осъществява единението на сътвореното с Твореца, осъществява се онзи Завет, върху който се гради вярата на Израил.

Пророците не само преживяват дълбинно срещата с Бога, но виждат Неговата ръка и в живота на народите. Това е откровение, уникално сред другите религии.

„Вечният закон, който гърците виждат в стройното развитие и движението на материята – пише английският мислител Кристофър Даусън, – за юдеите се е осъществявал в превратностите на човешката история. По времето, когато философите на Индия и Гърция размишляват за илюзорността или вечността на космичес-

ките процеси, пророците на Израил утвърждават нравствената цел на историята и обясняват преходните събития на своето време в тяхното отношение към божествената воля”[8].

Като наблюдават неизменния ритъм на природата – изгреви и залези, смяната на годишните времена и движението на планетите, повечето древни философи стигат до мисълта за *цикличния* характер на битието. Всичко, смятали те, се върти в кръг, всичко, случило се веднъж, пак се повтаря, и нищо не може да бъде основно изменено. Като се раждат, като умират, като отново се създават, и Вселената, и човекът са обречени на вечен кръговрат.

В противовес на този възглед Библията учи за творението, устремено нагоре, към съвършенство. И въпреки че редом с доброто се умножават и злите сили, в крайна сметка те ще бъдат победени и за света ще се открие свободен път към Божието Царство. С други думи, пророците са първите, които предусещат *посоката и смисъла на историята.*

Благодарение на пророците учението на Мойсей придобива черти на *световна религия**. По думите на Паскал, единствен израз на библейската вяра „трябва да бъде любовта към Бога, и Бог осъжда всичко останало”[9]. Тази любов изисква не толкова църковни церемонии, колкото човечност, доброта и правда. Тъкмо затова в проповедите на пророците такова голямо място заема идеята за социална справедливост.

Израилските учители, колкото и да се различават по своя характер, темперамент и обществено положение, всички те са обединени от безкомпромисното си отношение към отстъпниците, тираните и лицемерите, надяващи се да „умилостивят” Твореца с дарове и жертви.

Ето пламенният *Илия* (ок. 850 г. пр. н. е.), защитникът на преследваните и онеправданите, който, без да се колебае, хвърля упрек в лицето на царя.

Ето пастирът *Амос* (ок. 770 г.), човек от народа, който не желае дори да се нарече пророк; но не може да мълчи, когато Господ му нарежда да тръгне по градовете и да възвестява Съдния ден. Нека израилтяните не се надяват на избраничеството си. За него ще са достойни само онези, които следват закона на Божията правда.

Вие, синове Израилеви,
не сте ли за Мене като синове етиопски? – казва Яхве*.

---

* Т. е. универсална религия, в противоположност на старите чисто национални култове. *Бел. авт.*

Нали Аз изведох Израиля из земята Египетска
и филистимци – из Крит
и сирийци – из Кир?[10]

Ето левитът *Осия* (ок. 750 г.), оплакващ духовното израждане на Северното царство. Той провъзгласява, че любовта между хората е по-скъпа за Бога от всички пищни ритуали. „Милост искам, а не жертва", казва Господ чрез пророка[11].

Ето *Исайя* (ок. 730 г.), йерусалимец от знатен род, влиятелен съветник на царя. Не може да го излъже показният блясък на двора, не го радват тълпите в двора на Дома Господен. Никакви кадения и молитви не са в състояние да заменят сърдечната чистота и справедливите постъпки.

За какво Ми са многото ваши жертви? – казва Яхве...
Кога дохождате да се явите пред лицето Ми,
кой ви го иска?
Стига сте тъпкали дворите Ми,
и не принасяйте вече суетни дарове…
Махнете от очите Ми злите си деяния,
престанете да правите зло,
научете се да правите добро,
Търсете правда, възпирайте насилниците,
защищавайте сирак, застъпяйте се за вдовица[12].

Често наричат пророците социални утописти. Но в действителност те не предлагат никакви политически реформи. Ако Платон разработва проект на управлението с общо имущество и контрол на правителството над всички сфери на живота, а философът Ямбул мечтае за Града на Слънцето, където всички ще бъдат равни, то пророците поставят на първо място вярата и нравствените задачи на човека. Те знаят, че само външни промени не са достатъчни, че хармонията в света е възможна само в резултат на хармонията между волята Божия и волята на хората.

Но тъкмо затова пророците нямат намерение да се примиряват с язвите на обществото. Техният пламенен протест е продиктуван от вярата във високото предназначение на човека. Те говорят за „Деня Господен", когато ще свърши царството на злото между хората. Пред духовния взор на Исайя преминава явяването на Помазаника,

---

* В българското синодално издание навсякъде „Яхве" е преведено с „Господ". *Бел прев.*

чрез Когото Съществуващият ще установи Царството Си. Тогава всички народи ще познаят вечната правда и ще отхвърлят идолите и престъпните дела. Бог „ще изтрие всяка сълза” и на земята отново ще ѝ бъде върнат Едем[13]. Пророк *Йеремия* (ок. 630 г.) свързва края на стария свят с *Новия Завет*, който вече няма да бъде написан на каменни скрижали, а в душите на хората[14].

Есхатологическите надежди на пророците изострят в тях чувството на отговорност пред собствения народ. Нему е дадено откровение и тъкмо затова греховете му са двойно по-тежки. На него е възложена мисия да доведе човечеството при Бога, но ако избраниците излязат недостойни, небесният покров ще ги напусне. От далечни страни ще дойдат езичници, за да разрушат Израилското и Юдейското царство.

Страшните предсказания скоро се сбъдват. През 772 г. Северното еврейско царство е изтрито от лицето на земята от Асирия, а през 586 г. халдейският цар Навуходоносор II завзема с щурм Йерусалим, изгаря храма и откарва основната част от юдеите във Вавилон.

Изглеждало, че такава катастрофа може да доведе до пълното изчезване на Израил и неговата религия. Но това не се случва. Закваската на пророците е толкова силна, че дори и далеч от родината юдеите продължават да се смятат за Божи народ. Изпитанието засилва у тях чувството на покаяние и от тогава езическите съблазни вече не ги привличат както преди. Пророците, които живеят сред изгнаниците – *Йезекиил* (ок. 580 г.) и *Исайя Втори* (ок. 550 г.), продължават делото на предшествениците си[15]. Те проповядват в молитвените домове, беседват, пишат книги. Под тяхно влияние юдейството постепенно се превръща в сплотена Община – Църквата на Стария Завет.

След половин век „пленът по реките Вавилонски” свършва. Персите завладяват Халдея. През 538 г. цар Кир, основателят на най-голямата държава на Изтока, разрешава на всички преселени във Вавилон чужденци да се върнат в родината си. Въодушевени от думите на проповедниците, много юдеи се насочват към земята на отците. Но смелите мечти на ентусиастите, смятащи че дните на Месията веднага ще настъпят, се разбиват в отблъскващата действителност. Вместо предишния Израил е образувано малко княжество, подчинено на Персия, което включва само Йерусалим с околностите. Крепостта на Давид лежи в развалини, новопристигналите живеят в недоимък.

Минало е времето на пророците; сега трябвало да се научат да живеят по техните завети, но никой е нямал нито сили, нито енергия,

нито вяра в бъдещето. Когато около 400 г. от Вавилон пристига свещеникът Езра (Ездра), той намира криво-ляво изграден храм и хора в състояние на пълна апатия.

Ездра донася със себе си пълния текст на Закона Божи, наречен *Тора*, или Мойсеево Петокнижие. Тората произлиза от Десетте заповеди и с вековете се допълва. Свещениците записват устните предания и уставите от Мойсеево време, внасят в книгата и богослужебни правила. От този момент нататък на нея ѝ предстои да служи за религиозен, нравствен и граждански кодекс на Израил.

Ездра и неговите последователи-книжниците се опасяват от влиянието на езическите съседи, защото се стремят да отделят юдеите от целия свят. Задължителното спазване на съботата, забраните да се ядат определени храни и други обичаи преследват една цел – опазването на Общината.

На пръв поглед се създава впечатление, че законниците са погребали наследството на пророците под куп дребнави наредби. Но както се доказва с времето, техните строги мерки за изолация били оправдани. Тъкмо благодарение на здравата им броня библейската религия излиза невредима от онази битка, която се разиграва в Палестина по време на гръцкия цар *Антиох Епифан*[16].

Гърция по това време отдавна не е вече остров на демокрацията. Погубват я партийната борба, войните и разприте. Навсякъде народът се стреми към силно централизирано правителство. Ето защо, когато през IV в. пр. н. е. Александър Македонски се провъзгласява за монарх, той само довежда до логичен край процеса, започнал сто години преди него.

За да придаде на царската власт висш авторитет, Александър се причислява към сонма на боговете. Така постъпват и неговите наследници. Сред тях е и Антиох Епифан (175 – 163). Този цар наистина се смята за свръхчовек и иска да сплоти подвластните му народи, като насажда общия цивилизационен принцип на елинизма, неговия стил, вкус и религия. Инициативата на Антиох никъде не среща препятствия и само вярата на Израил става камъкът, в който той се препъва. Първоначално обикновеното духовенство, книжниците и народът му оказват само пасивна съпротива, но когато царят осквернява Храма, издигайки там жертвеник на Зевс и започва чрез терор да въвежда многобожието, срещу него избухва въстание. То бързо прераства в освободителна война, оглавявана от Юда Макавей, пълководец от *Хасмонейския* род.

В годините на борба отново прозвучава пророческото слово. Незнайният пророк, скрит под името Даниил, пише книга, в която заклеймява тиранията и религиозните преследвания. Авторът изобразява големите държави като алчни зверове и предсказва, че ще настъпи часът, когато от небето ще дойде Избавителят и ще сложи край на империите-хищници. За разлика от чудовищата, олицетворяващи царството на този свят, Месията, според Даниил, ще прилича на човек, на *Син Човешки*[17]. Този контраст показва, че света го очаква коренна промяна.

Въодушевлението прави чудеса. Макавей нанася на армията на Антиох редица значителни удари, освобождава Йерусалим от враговете и изхвърля от Храма „мерзостта", както юдеите наричали езическия олтар. А когато Макавей загива в боя, братята му продължават неговото дело. През 140-а година Симон Хасмоней е коронован и става цар-първосвещеник. Израил постига независимост и си възвръща границите от времето на Соломон.

Укрепват и общините извън границите на страната. Тези „разпръснати църкви" служат като свързващо звено между Юдея и останалия свят. Чрез техните усилия Библията за пръв път е преведена на гръцки език. Около Рождество Христово от четири милиона юдеи почти три милиона живеят в чужди земи. По-късно съществуването на техни огнища, пръснати навсякъде, ще бъде от голяма полза за апостолите на християнството.

Но хасмонейската династия не оправдава очакванията на народа. Новите царе скоро се превръщат в обикновени деспоти, нежелаещи да се съобразяват със Закона Божи. Произволът на властите предизвиква отчуждението на ревностните вярващи към царския дом. Освен това за законни монарси по традиция се смятат само потомците на Давид. Ето защо Хасмонеите просто били търпени като временни управници.

Душа на опозицията на двора става група благочестиви мъже, които били наречени „отцепилите се", или *фарисеи.* Първоначално те правят опит да съборят династията, но през 88 г. бунтът им е безмилостно потушен. Стотици фарисеи са разпънати на кръст от цар Александър Яней.

След смъртта на Яней положението на фарисеите се стабилизира. Но постепенно те се отказват от политиката и изцяло се посвещават на религиозна дейност. Много от фарисеите стават тълкуватели на Закона и учители, равини. В училищата и синагогите те вършат трудна, но необходима дейност: укрепват у хората основите на вярата и

нравствеността. Непоколебима преданост към Бога, здрави семейни устои, хуманност, любов към свободата и справедливостта – всичко това се насажда у хората от най-добрите представители на фарисейството, между които особено се откроява кроткият мъдрец *Хилел*, пристигнал в Йерусалим около 40 г. пр. н. е. Според него същността на Закона се заключава в златното правило: не прави на другите онова, което не искаш да сторят на тебе[18], а всичко останало Хилел смята само за „коментар".

В законничеството има и друго направление. Негов вожд става съперникът на Хилел – *Шамай*. Ако първият на драго сърце приобщава другоплеменниците към вярата, то вторият презрително ги пропъжда. Шамай придава огромно значение на така нареченото „предание на старците". Учениците му умножават броя на обредните наредби и често излагат на показ благочестието си.

Фарисеите се ползват с голямо уважение сред народа. Затова пък садукеите – свещеническата аристокрация, свързана с двора – се отнася към тях враждебно и не споделя възгледите им. За разлика от фарисеите, садукеите смятат, че за човека всичко свършва със смъртта. Те признават само Петокнижието, а на написаното от пророците гледат като на нещо второстепенно[19]. Тези богати и надменни хора не вярват много на предсказанията за Месията и се ориентират само към земната политика.

Около 160 г. успоредно с фарисейското братство в Палестина възниква полумонашески орден „Синове на светлината", или на есеите[20]. Като не желаят да имат нищо общо с греховния свят, есеите избират уединения живот в пустинята. Около 140 г. техният глава, когото наричали *Учителят на Праведността*, основава край брега на Мъртво море, в Кумран, колония. Там, далеч от суетата, есеите заедно се трудят, прекарвайки свободното време край ритуални трапези, в молитви и в четене на Библията. В техните общини, които общо наброяват четири хиляди души (доста голямо число за една малка страна), се стичат всевъзможни мечтатели, а също и разочаровани и уморени от живота хора. Повечето есеи спазват безбрачието, макар и някои да запазват семейния начин на живот.

Уверени в скорошното явяване на Христос, „Синовете на светлината" се подготвят достойно да посрещнат Неговото идване. Те не се съмняват, че в Съдния ден гибел очаква всички, освен тях.

Гневните изблици на сектантите спрямо Хасмонейския дом водят до гонения срещу Учителя на Праведността. Почитателите му

казвали, че като наказание за това върху монархията ще се стовари сурово възмездие.

Предсказанието на есеите се изпълнило половин век след смъртта на техния вожд. През 63 г. войските на Помпей завземат Палестина. Той я присъединява към империята и оставя на Хиркан II само сянката на върховната власт. През 40 г. Римският сенат дава титлата Юдейски цар на идумейския началник *Ирод*, който след тригодишна гражданска война се възкачва на Давидовия престол.

През това време евреите от диаспората продължават активно да усвояват елементи от гръцката култура. Най-образованите сред тях се стремят да съгласуват античната философия с Библията. В тази насока особено много прави *Филон Александрийски*, съвременник на Ирод. Той учи за божествената Сила, която след мъдреците на Елада нарича *Логос* – Слово.

Тайната на Божеството, казва Филон, е необятна и неизразима, но когато То проявява Своето могъщество и благост, тогава действа чрез Словото. Със Словото Съществуващият твори и поддържа Вселената, в него Той се открива на смъртните. Филоновата идея за Логоса като посредник между Твореца и космоса впоследствие спомага Евангелието да се излага на езика на философите[21].

Сближаването на юдеите с елинистичния свят довежда до това, че много езичници започват да проявяват интерес към религията им. Отричането на идолопоклонничеството, здравата нравственост, живото религиозно чувство на юдеите им донася първите новообърнати. Започват най-сетне да се сбъдват думите на пророка за народите, които ще дойдат при Бога на истината, на доброто и на справедливостта. Тук-там думата „юдей" започва да придобива вероизповедно значение.

През II и особено през I в. пр. н. е. в различни краища на Римската империя се появяват множество *прозелити*, хора приели юдаизма. Някои от тях се обръщат под влияние на книгите, написани от името на гръцката ясновидка Сивила. Това име е псевдоним, който използват юдейските мисионери в Египет. Те предричат на света гибел, тъй като е станал подвластен на истукани и деспоти. От уста на уста се предава вестта за това, че от Юдея ще излезе Някой, определен да стане властелин на народите.

Ала в действителност световното господство все повече се съсредоточава в ръцете на римляните.

Превръщането на Рим в империя започва още около 200 г. пр. н. е. след победите му над главния конкурент – Картаген. Но в същото време военната мощ се оказва пагубна за Италианския републикански строй. Прекалено много земи се налагало да се държат в подчинение, прекалено влиятелна станала армията, за да могат демократичните елементи на управление да се запазят. С обещания, принуди, подкупи диктаторите незабелязано свеждат до нула повечето политически свободи. Републиката е задушена и Рим с пълна пара тръгва към еднолична тирания.

След гражданските войни и кървавия терор през трийсетте години пр. н. е. племенникът на Юлий Цезар *Октавиан Август* много лесно установява самодържавен ред. По думите на Тацит, Август, „наричайки се консул и привидно доволен от трибунската власт, за да защитава правата на народа, отначало покорява с щедростите си воините, с раздаването на хляб – тълпата, и всички заедно – със сладостните блага на света, а после, набирайки постепенно сила, започва да заменя сената, магистратите и законите със самия себе си."[22]

Още Юлий Цезар забранява всички съюзи и организации, дори и най-безобидните, а режимът на Август превръща постоянния надзор над гражданите в принцип. Преструвайки се на демократ, Октавиан внимателно следи за всяко възможно огнище на недоволство. На тази цел служила добре разклонена шпионска мрежа.

Много хора предполагат, че абсолютизмът е напълно умерена цена за спокойствието, стабилността и продължителния мир между народите. Наричали „Августов век" най-хубавия период на Рим, златния век на неговата култура. По времето на Август Капитолият горделиво се извисява над света, внушавайки почит и страх. Римският орел разперва криле от Атлантика до Близкия изток и от Британия до африканските брегове. Градът върху седемте хълма се превръща в център, накъдето „водят всички пътища".

Блестящата военна техника, организацията и дисциплината извоювали за римляните положение на господари на Средиземноморието. Правителствените чиновници извозват от покорените страни несметни богатства. Те текат към Рим от всички краища: от Нумидия – роби, слонова кост и зверове за цирка, от Гърция – мрамор, от Египет – Финикия – хляб; стъкло и пурпур. Търговските кервани доставят килими, тъкани и скъпоценности от Вавилон, Арабия, Индия и дори Китай. Столицата е наново застроена. Говорило се, че Цезар

я приел тухлена, а я оставил мраморна.

Превъзходни магистрали съединяват Рим с околностите; оживяват се търговията и контактите между провинциите. Юридическото равенство между всички, които са станали „римски граждани”, спомага за сближаването на народите от Изток и Запад. Изглеждало, че мечтата на философите-стоици за единна държава, където всеки човек е гражданин на Вселената, е на път да се осъществи.

Не е чудно, че придворните поети превъзнасяли Август и не пестели панегириците. Лично Цезар поощрява ласкателите и с всички средства поддържа авторитета си. Тъкмо затова, постепенно, като започва от източните провинции, се създава култ към императора. Скоро в цялата държава вече действат храмове на Август; пеят му славословия, провъзгласяват го за „баща на отечеството”, „сотер” – спасител на нацията.

Зрелището на надигащата се империя начело с човекобог, поразява съвременниците. Започнали вече да говорят за „нерушимо царство”, установено за векове. Но покорените народи не искали да се примирят с тази перспектива. Към края на управлението на Август в много провинции, където гледали на Рим като на поробител, започват вълнения. Юдеите вярвали, че този апокалиптичен Звяр ще падне от меча на Месията.

Завоеванията не избавят Рим от тежките вътрешни конфликти.

Земята и финансите все повече се съсредоточават в ръцете на олигархията. Разорените италиански селяни на тълпи отиват в Рим, където се изхранват със случайни печалби и правителствени подаяния. Дългите войни направо заливат столицата с роби (около милион). Те много пъти вдигат въстание, опитвайки се да се върнат в родните земи, но тези опити неизменно завършват с разправа. Така, след разгрома на гладиаторите на Спартак, шест хиляди непокорни са разпънати на кръст по пътя от Капуа до Рим.

Не по-малко дълбока е и духовната криза. У много хора старите вярвания и митовете започват да предизвикват насмешка. Религията губела значението си, превръщайки се в съставна част от обществените задължения. Още Цицерон казва, че официалният култ е необходим само за да се запазва редът сред масите.

Намерили се и хора, които били готови да стигнат още по-далече. Поетът Лукреций вижда в религията просто вредно заблуждение. В своята книга „За естеството на нещата” той възкресява материализма на старите гръцки философи Демокрит и Епикур. Според тяхната докт-

рина Вселената не е нищо друго освен случайно образувание, породено от движението на атомите. Рано или късно я очаква гибел. Лукреций вече виждал навсякъде симптоми на световната есен, предвещаваща края и разпадането на света. Подобни идеи широко се разпространяват не само на Запад, но също и в Индия и в Китай.

Но природата на човешкия дух не му позволява твърде лесно да се примири с безсмислицата. Дори вече след като в нищо не вярвали, хората не искали да признаят, че животът е случаен изблик на материята, след което настъпва мрак.

Ето защо, след като опознават религиите на Изтока, римляните жадно се обръщат към тях. Започва истинско завладяване на Запада от чуждоземни култове. На египетската Изида се молят от Британия до Балканите, в Рим се издигат юдейски синагоги, храмове на фригийската богиня-майка Кибела и на персийския бог Митра. Уличните проповедници възвестяват истини, донесени от бреговете на Ганг, от Парта и Средна Азия. Възраждат се гръцките мистерии, които обещават на участниците безсмъртие и познание на висши светове. Окултните учения, астрологията, магията и врачуването намират последователи сред всички класи на обществото. Стремежът към необяснимото предизвиква засилване на суеверията и шарлатанството.

Като наблюдават всичко това, скептично настроените хора били готови изобщо да се откажат от надеждата да разгадаят смисъла на живота. Според тях на въпроса: „Що е истина?”, нямало отговор. С една дума, бъркотията в умовете била пълна. Мистичните търсения и бездуховността, жаждата за чистота и нравственото разложение могли да се срещнат в едно семейство. Често бащата се затварял в стоическо презрение към суетата на света, майката ходела на нощни сектантски сбирки, а синът измислял нови видове удоволствия и силни усещания.

Човекът бил на кръстопът и от всички страни се чували призивни гласове: бъди равнодушен към тъгите и радостите на живота, потопи се в спокойното съзерцание – казвали будистите и стоиците; живей в хармония с природата, както всички същества – учели циниците и епикурейците; щастието е в знанието и размишленията – възразявали им философите-естествоизпитатели; очиствай се с тайни обреди и ще постигнеш безсмъртие – убеждавали наставниците на мистериите; пази верността си към единия Бог и спазвай законите Му – възвестява религията на Израил; а римският орел, дебнейки жертвата, кръжал високо над този водовъртеж на духа, където, сякаш

в първозданния хаос, се смесвали противоборстващите начала.

От време на време оживява надеждата, че ще се появи онзи, който ще изведе света от лабиринта. Поетът Вергилий предсказва раждането на Младенец, с когото ще започне новата Сатурнова ера. Будистите очакват Буда Майтрей, индуистите – поредното превъплъщение на бог Вишну, персите – Спасителя-Саошиант, юдеите – Месията…

В Палестина с всяка година се сгъстявала атмосферата на мистичните надежди. Надявали се, че всеки миг от небето ще се появи пророк Илия и ще извърши помазване над Божия Пратеник. Много хора мислели, че Той ще бъде велик воин, който ще срази езическите царства. Други пък вярвали в крайната победа на доброто над злото, на светлината над мрака, на безсмъртието над смъртта, вярвали, че „*Бог ще посети* Своя народ”[23].

Накрая, когато всичко вече изглежда изпитано и изчерпано, над тъмния хоризонт на историята лумва утринната зора. В двадесетата година от управлението на Август, в малкото селище Назарет галилейската Девица чува вест: „Ти ще родиш Син и ще го наречеш с името Иисус. Той ще бъде велик и ще се нарече Син на Всевишния. И ще Му даде Господ Бог престола на отца Му Давида; и ще царува над дома Яковов довеки, и Царството Му не ще има край”.

ЧАСТ ПЪРВА

ОТ ВИТЛЕЕМ ДО КАПЕРНАУМ

1

„В дните на цар Ирод"

4 *г.* пр. н. е.

Да се пренесем сега мислено в Юдея през последните месеци от Иродовото управление.

Йерусалимските жители, свикнали, че в техния град често пристигат поклонници от далечни страни, навярно не са обърнали внимание на кервана с чужденци, който през зимата на 750 г. от основаването на Рим, се движел по улиците му. Но скоро за тях започнали да говорят, тъй като се разбрало, че пътешествениците търсят Юдейския цар, и то съвсем не Ирод, а друг, роден преди дни. „Видяхме как изгря неговата звезда и дойдохме да му се поклоним" – обясняват те. Оказало се, че това са източни магове, открили в небето знака на великия Властелин[1]. Това, че те дошли да го търсят в Йерусалим, не могло да изненада никого. Всички са чували пророчеството за тайнствения Човек от Юдея, Комуто предстояло да покори света[2].

„Къде е родилият се Цар Юдейски?" – питат влъхвите, но вместо отговор изплашените хора бързат да минат покрай тях. Трябва да се знае поне малко за състоянието на нещата в Йерусалим от онова време, за да се разбере колко предизвикателен и опасен изглеждал самият въпрос. Но пътниците, дошли отдалеч, едва ли се досещали

за своята непредпазливост. Вероятно те са били в пълно неведение за всичко, ставащо в Юдея по времето на Ирод.

Животът на този монарх, наречен от подмазвачите Велик, би могъл да послужи за сюжет на няколко трагедии в духа на „Макбет". След като завзема властта чрез поддръжката на римляните и против волята на народа, той напразно се опитва да завоюва популярност. За трийсет и три години царуване, външно блестящо, враждебността към Ирод само нарастнала[3].

Жесток и честолюбив, непрекъснато измъчван от страсти, Ирод е далеч от религиозните проблеми, които вълнуват юдеите. Дворцовите интриги и жените, войните и строителството поглъщат изцяло вниманието му. По негово време страната отново получава автономия. Ирод я покрива с десетки крепости и издига в градовете множество здания в западен стил. Той с еднакво усърдие се занимава с построяването на театри, хиподруми и светилища в чест на покровителя си Август и с ремонта на Йерусалимския Храм. Наистина последният е предмет на особените грижи на царя. В тщеславието си Ирод искал да затъмни древния Соломон. Той се гордеел с Храма, в който вложил огромни средства и който превръща в едно от чудесата на света. Но дори и с това не успял да завоюва доверието на поданиците си.

Бащата на Ирод е бил идумейски сановник, а майка му е от арабски произход, затова той няма законно право върху короната. Както всички узурпатори царят страда от болезнена мнителност и навсякъде му се привижда измяна. Най-големите опасения на Ирод предизвикват хасмонеите, които са потомци на свалената от него династия. Затова Ирод използва всеки повод, за да се избави от тях.

Съдбовна роля в участта на царя изиграва обстоятелството, че жена му Мариамна (изглежда единственото същество, което той искрено обичал) била княгиня от хасмонейски род. В тази горда и смела красавица живеел духът на воините, борещи се за независимостта на страната. Тя не умеела да прикрива презрението към мъжа си, а майка ѝ Александра, която често се намесвала в живота им, предизвиквала тревога у бездруго подозрителния Ирод. Когато Александра, използвайки влиянието на египетската царица Клеопатра, успяла да извоюва за седемнадесетгодишния си син званието първосвещеник, тя неволно го тласнала към гибел. Ирод забелязал, че юношата започва да става любимец в Йерусалим, и не могъл да го понесе. През 35 г. пр. н. е. по време на празненствата,

една нощ, удавили брата на Мариамна пред очите на царя. Краят му бил представен като нещастен случай, но и сестрата, и майката прекрасно разбирали какво се е случило в действителност.

През 30-а г. положението на Ирод е устойчиво като никога. След Актийската битка, която донася на Октавиан неограничена власт, юдейският цар получава надежден политически ориентир. Доверието и поддръжката на Август обезпечават непоклатимостта на неговия трон. Но колкото по-успешни са дипломатическите ходове на Ирод, толкова по-непоносим става животът в собствения му дом.

През 29 г. семейната трагедия достига до катастрофалната точка. Ненавистта на Мариамна вече е толкова явна, че царят започва да я подозира в съучастие в заговор. И веднъж, подтикван от роднини и в изблик на ярост, Ирод осъжда на смърт онази, която му била по-скъпа от всичко. Послушните съдии бързо се съгласяват с неговата воля.

Мариамна вървяла към лобното място, без да проси милост, и се държала с удивително достойнство Майка ѝ от страх за собствената си участ майка публично я обсипала с упреци. Всички свидетели на последните минути на царицата изтръпнали от тази сцена. Ирод трудно преживява този съдбовен ден. Когато всичко свършва, той едва не загубил разсъдъка си. Преследвал го образът на убитата, той непрекъснато викал Мариамна по име, крещял да я доведат при него, напивал се до безчувственост, прекарвал нощите в оргии, организирал бесни конни надбягвания, но призраците не го оставяли. Здравето на царя било толкова разклатено, и дори изглеждало, че той е на прага на смъртта.

Но Ирод се възстановил и с удвоена енергия продължил вакханалията от убийства. Той умъртвил Александра, убил мъжа на сестра си и много негови близки и царедворци.

Първоначално той приел радушно синовете от Мариамна, Александър и Аристобул, които пристигнали от Рим след дълго отсъствие, но скоро и те предизвикали неговото недоверие. Фалшиви писма, доноси, показания, изтръгнати от слугите чрез мъчения, – всичко било пуснато в ход в отвратителната игра, която завършила с обесването на двамата князе в Самария.

Последните години от живота на Ирод са особено мрачни. Въпреки че партията на „иродианите” виждала в него идеалния монарх, едва ли не Месията, той знаел, че омразата на народа непрекъснато нараства. В страната тези настроения се поддържали от фарисеите,

които бойкотирали всяко негово начинание. Много от тях били убити, защото предричали скорошния залез на престъпното управление.

Лесно можем да си представим колко силно се смутил седемдесетгодишният цар, когато научил, че някакви източни пратеници разпитват из града за „родилия се Цар Юдейски". Кой е този пореден претендент за престола? Кои сили стоят зад него?… За Ирод най-неприятното в известието било, че той за пръв път чувал за този пореден заговор.

След срещата с чужденците, Ирод разбира, че най-вероятно става дума за Дете, Което смятат за бъдещ Месия. Царят неведнъж се сблъсквал с подобни посегателства над своята власт и разбирал, че в случая са необходими бързина и решителност. Той започнал да разпитва свещениците къде се очаква раждането на Месията и когато му споменали за Витлеем, пратил там влъхвите, като ги помолил да му дадат подробни сведения за новопоявилия се Цар Юдейски. Ирод не се вълнувал от изпълнението на библейското пророчество. Размътеният старчески мозък кроял планове за нова разправа.

Витлеем е разположен недалеч от столицата. Когато чужденците пристигат в градчето, там вече отдавна знаят за тайнствения Младенец, роден в заслон за овце. Местните овчари – първите, които Го видели, – разказвали за необикновените знамения, довели ги в пещерата.

Дърводелецът Йосиф и Мария, родителите на Младенеца, били пришълци от Галилея; те се появили във Витлеем преди половин година, по време на преброяването във връзка с клетвата на Август[4].

Разказват, че когато Мария отишла с Младенеца в Йерусалим, за да изпълни очистителните обреди и посвещаването на първородния, на нейния Син предсказали велико бъдеще. Прозорливият старец Симеон, поемайки от ръцете на младата Майка Детето, благодарил на Бога и казал, че сега може да умре спокойно, защото е видял Спасението, което Бог „е приготвил за просвета на езичниците и за спасението на Израиля". Праведникът благословил изумените родители и добавил, обръщайки се към Мария: „ето, Тоя лежи за падане и ставане на мнозина в Израиля и като предмет на противоречия, – и на самата тебе меч ще пониже душата"[5].

За това пророчество чули много хора, които се намирали в Храма. Онези, които очаквали „утехата Израилева", го предавали от уста на уста. То, естествено, стигнало и до Витлеем. Ето защо влъхвите

без усилие могли да намерят Йосиф и Мария. Те влезли в техния дом, положили в краката на Детето даровете си и след като Му се поклонили, си заминали…

Ирод напразно чакал вести: маговете предпочели да се завърнат в родината си по друг път, заобикаляйки Йерусалим.

Когато разбрал, че планът му се е провалил, царят решава набързо да приключи с предполагаемата опасност. Във Витлеем е изпратен отряд войници с нареждането да избият всички младенци до две години.

Не се знае доколко тази заповед е изпълнена. Ирод безспорно я пазел дал в най-дълбока тайна. Дори Йосиф Флавий, който описал тези времена, не споменава за Витлеемската трагедия. Навярно в неговите очи тя е твърде незначителна, в сравнение с неизброимите зверства на Ирод.

Независимо от случилото се, Онзи, Когото търсели убийците, е вече далеч от града. Скоро след отпътуването на влъхвите, галилейското семейство се скрива. Йосиф знае, че е най-разумно изобщо да напуснат пределите на Иродовите владения, и тръгва към Египет – един от най-близките центрове, където живеят разпръснати евреи.

Както виждаме, още от първите дни светът посреща Месията с ненавист и заплахи. Но това не е целият свят.

Онези, които вярват и чакат, които са чисти по сърце и изпълнени с надежди, посрещат Христа по друг начин. Витлеемските пастири, старецът Симеон и източните мъдреци признават в Него бъдещия Цар.

През пролетта на същата година тежка болест приковава Ирод на легло. Продължават да го измъчват страхове, той час по час изслушва доносниците и няколко пъти променя завещанието си. Мисълта, че народът с нетърпение очаква краят му, непрекъснато го преследва. Като научил, че някакви младоци, подтикнати от равините, счупили в Храма позлатения орел – емблемата на Рим, той заповядва незабавно да ги арестуват и съдят с цялата строгост. Пренебрегвайки слабостта си, Ирод намира сили дори да присъства на процеса. Обвиняемите осъдили на смърт чрез изгаряне на клада. Това предизвиква буря от недоволство в Йерусалим.

Завеждат умиращия цар в Йерихон, където се опитват да го лекуват с минерална вода. Имало е момент, когато Ирод едва не се самоубил от болка; по чудо успяват да го спасят. Шумът и виковете на слугите достигат до най-големия царски син, който бил затворен, той решил, че баща му е умрял, и помолил пазачът да го освободи. Но пазачът

съобщава за това на Ирод и в яростта си той веднага заповядва да умъртвят княза. След пет дни смъртта настига и самия монарх.

Агонията му е ужасна, той сипе проклятия, бълнува за нови екзекуции. Разправят, че заповядал да прережат гърлата на група знатни заложници, за да може поне по този начин да лиши народа от радостта и да го накара да лее сълзи. Денят на смъртта му по-късно става национален празник за евреите.

Царското семейство направило пищно погребение. Облеченото в пурпур тяло носели на златна носилка. След него, съпроводени от гвардейците, вървели синовете му: Архелай, Антипа, Филип и останалите, родени от многобройните жени на Ирод. Но още не замлъкнали воплите на наетите оплаквачки, започнала борбата за власт между наследниците[6]. Според завещанието Йорданската област и Галилея се падали на Антипа, земите северно от тях – на Филип, а Йерусалимският трон, Юдея и Самария – на Архелай. Но за да се утвърди разделянето, трябвало да се отиде в Рим. Преди отпътуването на царското семейство в града избухнали безредици; народът искал да се накажат съучастниците в Иродовите престъпления. Архелай отхвърля всички петиции и заминава, след като поверява Йерусалим на римското командване, което жестоко се разправя с въстаниците. Въпреки това страната продължава да клокочи, а към императора се отправят делегати с молба напълно да се отстрани ненавистната династия.

Август одобрява завещанието на Ирод и всеки от тримата му синове получава своя дял от наследството. Но, въпреки очакванията си, Архелай се връща без царска титла. Цезар му дал само званието „етнарх", управител на народа, но обещава да го направи цар по-късно, ако докаже лоялността си към сената.

СЪДЪРЖАНИЕ

От автора 7
Пролог 13

ЧАСТ ПЪРВА
От Витлеем до Капернаум
Първа глава. „В дните на цар Ирод” 35
Втора глава. Назарет 41
Трета глава. Предтечата. Иисус в пустинята 49
Четвърта глава. Галилея. Първите ученици 57
Пета глава. Благата вест 66
Небесният Отец и Богосиновството 66
Заповедта да обичаме 72
Старото и новото 76
Земният живот и вечният живот 86
Божието Царство 90
„А Аз ви казвам...” 98

ЧАСТ ВТОРА
Месията
Шеста глава. „Не мир, а меч...” 103
Седма глава. Знаменията на Царството 111
Осма глава. Дванайсетте апостоли. Смъртта на пророка 121
Девета глава. „Хлябът на живота” 127
Десета глава. Тайната на Сина Човешки 134
Месията: Цар и Спасител 137
Синът Божи 141
Изкупителят 143
Учениците пред тайната 146

ЧАСТ ТРЕТА

Към Голгота

Единайсета глава. Мнозина са звани, а малцина избрани 151
Дванайсета глава. Часът наближава 164
Тринайсета глава. Лозето на Отца 172
Четиринайсета глава. Съдът на Месията 179
Петнайсета глава. Пасхата на Новия Завет 192
Шестнайсета глава. Нощта в Гетсимания 201

ЧАСТ ЧЕТВЪРТА

Чрез страданията и смъртта към вечната победа

Седемнайсета глава. Садукейският трибунал 209
Осемнайсета глава. Съдът на прокуратора 214
Деветнайсета глава. Голгота 220
Двайсета глава. След разпъването 226
Двайсет и първа глава. Победата над смъртта 230
Двайсет и втора глава. „Аз ви пращам” 240
Епилог 246

ПРИЛОЖЕНИЯ

1. Мит или действителност? 249
Митологичната школа 250
Почитал ли се е някога „Бог Иисус”? 253
Нещо за „прототиповете” на Христос в митовете, легендите и историята 257
„Вековното мълчание” 264
„Някой е съществувал” 274
„Кълбо от противоречия и грешки” 277
Кога и от кого са били написани Евангелията? 284
Евангелската история и вярата 296
2. Иконографията на Христос и загадската на Торинската плащаница 308
3. Евангелието, Законът и фарисеите 318

Бележки 332
Библиография 373
Речник на термините 400
Хронология 405

* * *

Фондация „Покров Богородичен”
Издателство „Омофор”
София 1330, ул. „Младежка искра” 3
тел.: (02) 987 16 55
e-mail: omophor@gmail.com

www.pravoslavie.bg
www.omophor.com

* * *

Книжарница
http://shop.pravoslavie.bg
e-mail: bookstore@pravoslavie.bg

* * *

Електронни издания
http://ebooks.pravoslavie.bg
e-mail: ebooks@pravoslavie.bg

* * *

Александър Владимирович Мен е роден на 22 януари 1935 г. в гр. Москва. Става дякон на 1 юни 1958 г., а от 1960 г. е ръкоположен за свещеник. Успоредно със своето енорийско служение успява да завърши задочно Ленинградската семинария и Московската духовна академия. Прот. Александър Мен започва да пише още в началото на 50-те. По-важните му книги са: „В търсене на Пътя, Истината и Живота" – история на религиите в седем тома, „Как да четем Библията", „Православното богослужение, тайнство, слово и образ", Речник по библиология и др. Със своите многобройни книги и статии и чрез блестящия си проповеднически дар о. Ал. Мен успява в годините на див атеизъм да обърне хиляди хора към Христа.
На 9 септември 1990 г., неделя, прот. Александър Мен е съсечен с брадва на път за енорийската си църква.

Христос е далеч от болезнената екзалтация, от крайния фанатизъм, присъщи на много подвижници и основатели на религии. Една от главните черти на Неговия характер е ведрото благоразумие. огато говори за необикновени неща, когато призовава към трудни подвизи и мъжество, прави го без лъжлив патос, с лекота. Може да си поговори непринудено с хората край кладенеца, или край масата, ала може и да изрече думите, потресли всички: „Аз съм хлябът на живота". Той говори за изпитания и борба и пак Той пръска навсякъде светлина, преобразявайки и благославяйки живота.

Писателите никога не успяват да създадат убедителен образ на герой, ако не изтъкват и недостатъците му. Евангелистите правят изключение и не защото са били ненадминати майстори на словото, а защото обрисуват ненадминатата Личност.

ISBN 954-9700-07-0